

LETTER & GEEST

door Dick Pels

Progressief Manifest

'Het moet nu maar eens afgelopen zijn met die onuitstaanbare leegte van links. En met het leedvermaak hierover van rechts.' Zo begint het Progressief Manifest van de socioloog Dick Pels. Na het Conservatief Manifest (L&G, 18 oktober) en het Multicultureel Manifest (L&G, 1 november) is het tijd voor ideeën die de linkse verwarring opheffen. „De kern van dit nieuwe beginselprogramma is het sociaal individualisme. Het zoekt naar een eigentijdse herformulering van het sociaal liberalisme, dat het best is samengevat door Jacques de Kadt in 1939: 'socialisme terwille van het individualisme'. Die visionaire slogan is anno 2004 actueler en politiek aantrekkelijker dan ooit.”

Het moet nu maar eens afgelopen zijn met die onuitstaanbare leegte van links. En met het leedvermaak hierover van rechts. De onmacht en het gebrek aan visie zijn nu wel voldoende geëtaleerd, en nog meer zelfkastijding leidt alleen maar tot zelfmoord. De kale kip van Kok heeft het inmiddels wel erg koud gekregen. Het is hoog tijd dat progressief Nederland weer eens voor zichzelf gaat denken, en de door Fortuyn en de neoconservatieve geworpen handschoen zelfbewust opneemt. De nieuw-rechtse arrogantie binnen en buiten de regering vraagt om een helder antwoord. Dat op een originele en offensieve manier verwoordt wat progressieve mensen bindt. Ideeën die de linkse verwarring opheffen en de oppositie tegen het conservatieve kabinet scherpte en diepte verlenen. Die een brede progressieve machtsvorming kunnen aanblazen. Ideeën kortom die de basis kunnen leggen voor een nieuwe progressieve doorbraakbeweging die niet al te veel geduld heeft met bestaande politieke hokjes en vakjes. Die zich niet exclusief richt op de PvdA, GroenLinks, de SP, de smeuulde restjes van D66 of de restsocialen in de VVD, maar op iets anders, iets beters, iets leukers en iets groters. Een nieuw verbond van Alle Progressieve Krachten.

Sociaal individualisme

De kern van dit nieuwe beginselprogramma is het sociaal individualisme. Daarom kan dit manifest net zo goed een Individualistisch Manifest heten. Het zoekt naar een eigentijdse herformulering van het sociaal liberalisme die verder gaat dan de Derde Weg en Paars, ook omdat het de uitdaging van Fortuyn en het moderne conservatisme principiëler wil aangaan. Dit sociaal liberalisme wordt het best samengevat in de scherpe formule van Jacques de Kadt uit 1939: 'socialisme terwille van het individualisme'. Die visionaire slogan is anno 2004 actueler en politiek aantrekkelijker dan ooit. De essentie ervan is dat men individuen gelijke middelen geeft om zichzelf te ontplooiën, zodat ze hun waarden, ambities en levensstijl in vrijheid kunnen kiezen, en op die manier gestalte kunnen geven aan een eigen visie op het goede leven. Stel iedereen in staat om persoonlijke autonomie te verwerven en zich te bevrijden van collectieve dwang: van de knellende banden van culturen, tradities, gemeenschappen of instituties; van identiteiten die worden gedictieerd door klasse, zuil, kerk, moskee, gender of etniciteit. Tot die dwingende gemeenschappen en instituties behoren ook de natie en de staat. In die zin wijst het sociaal individualisme een libertaire en vrijzinnige Derde Weg, die trekjes vertoont van het klassieke anarchisme.

Waarom zou iemand meer moeten verdienen dan 160 000 euro per jaar?

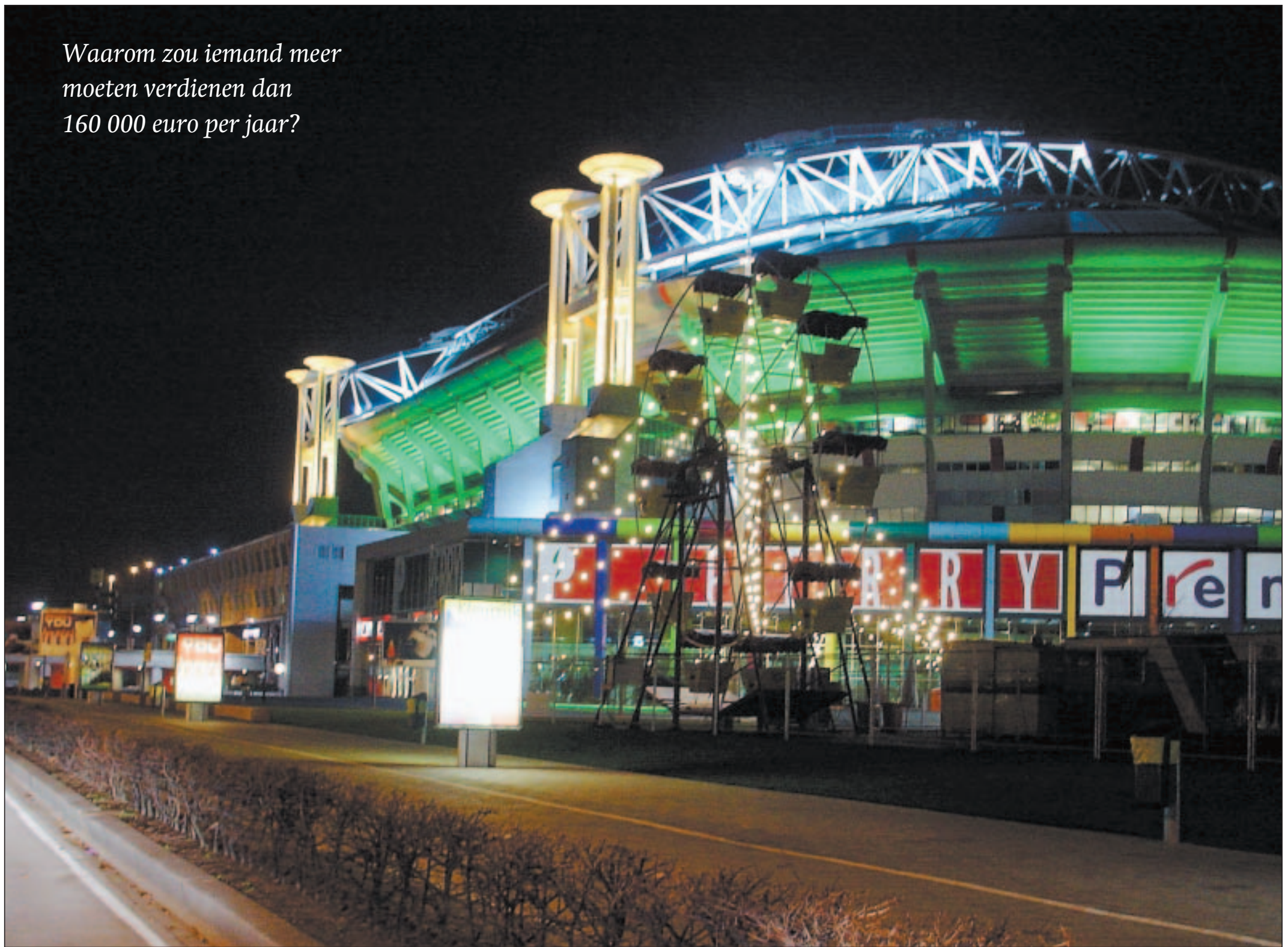

FOTO ERIK TERLOUW, TROUW

Er zijn veel verschillende manieren om persoonlijke autonomie te verwerven, en een democratische maatschappij biedt alle ruimte aan die pluriformiteit. Niettemin kan de kern van het individualisme hier nog iets scherper worden aangeduid: als *nonconformisme*. Ook volgens De Kadt is de vrije persoonlijkheidsvorming het kostbaarste element van een werkelijk dynamische cultuur. Nieuwe denkbeelden, nieuwe manieren van doen, nieuwe vindingen en nieuwe waarden moeten meestal tegen de druk van de gemeenschap in door moedige enkelingen worden bevocht. Die ideeën en waarden schaffen de gemeenschap niet af, maar proberen haar intellectuele en morele bereik juist te verruimen en haar 'cultuursnelheid' te vergroten. Zoals Rosa Luxemburg al zei: de vrijheid om af te wijken is de enige vrijheid die er werkelijk toe doet.

Tegen communitarisme en nutsliberalisme

Dit zakelijke en vrijzinnige personalisme staat haaks op het moralistische gemeenschapsdenken dat in de traditie van zowel de christen-democratie als de sociaal-democratie sterk de boventoon heeft gevoerd. Hierin staan algemeen bindende normen en waarden, sociale cohesie, orde en gemeenschapszin voorop. Natuurlijk kunnen we ook voor onze individuele ontplooiing niet zonder de beschermende macht en zorg van groepen, culturen en instituties (zoals die van de verzorgingsstaat). Maar die moeten tegelijkertijd permanent worden gewantwoord, niet zoals de mensen (de woordvoerders) die zich ermee vereenzelvigen en namens hen spreken. Laten we kiezen voor een 'dunne' opvatting van collectieve identiteit, tegen de notie dat we alleen maar kunnen samenhangen via 'dikke' normen en waarden. 'De boel een beetje bij elkaar houden': die doelstelling is *okay* zolang de nadruk maar blijft liggen op een beetje. Maar het individualisme mag niet sociaal worden. Het stuit op zijn grenzen waar het andere mensen schaadt en in het nauw brengt. We kunnen niet blind blijven voor de kwade kanten van de moderne cultus van het ik: narcisme, graai- en claimgedrag, onverschilligheid, hufterigheid en 'zinloze' agressie. Die risico's worden echter niet effectief tegengegaan door een ethisch of godsdienstig reveil dat saamhorigheid, eigen verantwoordelijkheid en naastenliefde predikt. Aso-gedrag moet niet worden bestreden met zedeprekerij maar met slimme technologieën, duidelijk rechtsregels en een harde handhaving ervan.

Het ontplooiingsliberalisme staat ook haaks op het harde nutsliberalisme dat elke sociale organisatie van het individualisme afwijst. Er is immers heel wat ouderwets socialisme nodig

om die persoonlijke autonomie voor iedereen, inclusief de (kans)armen, zorgbehoevenden en werklozen, te kunnen ondersteunen en realiseren. De paradox van het sociaal individualisme is dat socialisatie, dat wil zeggen georganiseerde solidariteit, dat wil zeggen een grotere spreiding van kennis, macht en inkomen, nodig is om een alzijdige groei van het individualisme mogelijk te maken. Dat betekent onder meer dat de genereuze ontplooiingskansen voor de rijken aan de top enigszins moeten worden beperkt om leden van de onderklasse een beetje in dezelfde kansen te kunnen laten delen.

Een vrijzinnig socialisme à la De Kadt streeft naar 'vrijheid, welvaart, beschaving'. Het schrikt dan ook niet terug voor de taak om het opnieuw ontkende kapitalisme beschaving bij te brengen: een taak die door de kabinetten-Kok schromelijk is verwaarloosd (de puinhopen van Paars!) en door Balkenende-II actief wordt genegeerd. Het sociaal individualisme is daarmee zowel individualistischer als socialer dan de sociaal-democratische Derde Weg, en verschilt op beide punten ook wezenlijk van de missie van het zittende kabinet van conservatieve communitaristen en harde nutsliberalen. Het pleit een krachtig herstel en een puik onderhoud van de verzorgingsstaat en van de collectieve sector in het algemeen. Dat vereist op zijn beurt een slimme en zelfbewuste overheid die zich niet neerlegt bij de moedeloze gedachte dat de samenleving niet langer maakbaar zou zijn. Dat duidt immers vooral op de *onwil of onmacht* om er nog iets (moois, althans beters) van te maken. Zodat het (kapot) maken van de samenleving geheel aan de verkeerde mensen wordt overgelaten. Een creatieve en moedige staat zoekt juist de smalle marges van de democratische politiek op, met het doel om ze op te rekken en maximaal uit te buiten.

Vorbij links en rechts

Hoewel het sociaal individualisme een progressief ideaal is dat zich afzet tegen het nieuwe conservatisme, overstijgt het in sommige opzichten de tegenstelling tussen links en rechts. In die zin deelt het niet in de algemene opluchting die het politieke establishment beving tijdens de restauratie die volgde op de populistische Fortuyn-revolte. Gerustgesteld keerde men weer terug naar de verworpen tegenstelling tussen een rechtse regering en een linkse oppositie. Ook de luidruchtige neoconservatieven van de Burke Stichting willen dat Rechts zich nu sterk maakt om de enorme schade die Links aan Nederland heeft toegebracht te herstellen. Maar die termen verhullen meer dan ze verduidelijken. Alle interessante politieke verschijnselen van de laatste decennia (en daarvoor) ont-

trekken zich aan een eenvoudig links-rechts-model. Dat gold al voor het klassieke fascisme, het groene denken, het moderne feminisme en de sociaal-democratische Derde Weg. Het geldt ook voor de Baath-partij in Irak, voor Al-Kaida, voor het naoorlogse rechtspopulisme in het algemeen en voor Pim Fortuyn in het bijzonder. Zelfs de conservatieven van de Burke Stichting flirtten met linkse gedachten en zijn dus veel minder rechts dan ze zelf schijnen te denken.

De bronnen van het individualisme vinden we dan ook evenzeer aan de rechter- als de linker kant van het politieke spectrum. Links is door zijn hang naar collectivisme, macro-ordening en staatsinterventie voor individualisten zelfs in principe verdacht: zij voelen zich eerder thuis bij de erfenis van het klassieke liberalisme. Zij verzetten zich principieel tegen alle vormen van totalitarisme, ongeacht of dit een socialistische, een nationalistische of een religieus-fundamentalistische grondslag heeft. Het idee van de individuele emancipatie beroept zich daarbij zowel op het gelijkheidsdenken van de Verlichting (dat iedereen begiftigt met min of meer dezelfde natuurlijke rechten en talenten) als op het verschildenken van de Romantiek (waarin de nadruk eerder valt op creativiteit, uitzonderlijkheid en leiderschap). Het zoekt naar een nieuw evenwicht tussen democratische gelijkheid en democratische verschil.

Het klassieke dilemma van vrijheid versus gelijkheid wordt daarmee bewust niet opgelost. Het sociaal individualisme is geen alzijdige nivelleringsideologie. Het waardeert en bevordert op sommige gebieden de ongelijkheden die het in andere dimensies bestrijdt. Wanneer men mensen stimuleert om hun unieke talenten te koesteren en hun ambities te ontwikkelen, zullen gelijke kansen op ontplooiing in veel gevallen resulteren in ongelijke uitkomsten. Sociaal-individualisten streven in die zin naar een *vrije elitevorming* in alle sectoren van het sociale leven. Naar een werkelijk vrije circulatie van elites in de politiek, het bedrijfsleven en de cultuur, die wordt gevoerd door een open en eerlijke concurrentie waaraan ook buitenstaanders effectief kunnen deelnemen. Die alle kartel-, kliek- en monopolievorming bestrijdt en de *old boys*-netwerken openbreekt, zowel in de economie en de politiek als in de instellingen van de media en de cultuur.

Staat en markt

Anders dan klassieke socialisten erkennen sociaal-liberalen daarmee voluit het creatieve en dynamische karakter van het ondernemerschap en de vrije markt. Maar zoals Marx al wist, neigt de markt voortdurend naar concentratie en monopolievor-

ming; bedrijven streven naar marktmacht, en stellen daarmee het marktmechanisme tendentieel buiten werking. Terwijl dit concentratieproces in Marx's ogen niet ver genoeg kon gaan (het socialistisch staatsmonopolie lag immers voor het grijpen), moet dit monopoliespel juist voortdurend worden bestreden. Werkelijk vrije markten ontstaan alleen wanneer belemmeringen voor de toetreding van nieuwe ondernemers, nieuwe concurrenten, buitenstaanders zoveel mogelijk worden weggenomen.

Daarom kunnen sociaal-liberalen niet uit de voeten met de eenvoudige tegenstelling tussen staat en markt. Tegenwoordig eerder de (derde) weg van hun *wederzijdse doordringing*: niet alleen als constatering van een feitelijk toestand, maar ook als politiek project. Anders dan het corporatistische poldermodel, dat zich vooral richt op gemeenschappelijke waarden en consensusvorming, gokt het sociaal liberalisme daarbij eerder op particulier initiatief en *managed competition*. In die zin verzet het zich niet tegen de infiltratie van het 'markdenken' in bepaalde geledingen van de overheid. Een radicaal voorbeeld hiervan is de beëindiging van de overdreven rechtsbescherming van ambtenaren en de liberalisering van de arbeidsmarkt in de publieke sector. Het bijzondere ambtenarenstatuut moet worden afgeschaft, om doorstroming te bevorderen en vergrijzing en stagnatie tegen te gaan (denk aan de universiteiten).

Maar tegelijkertijd pleiten sociaal-liberalen voor het behoud van een sterke collectieve sector en een regievoerende staat. Dat impliceert een politisering en regulering van markten, niet in de laatste plaats omdat de overheid optreedt als 'marktmeester': als een autoriteit die ongewenste monopolies breekt en onvrije markten democratiseert. De mislukte privatiseringen van openbare diensten en nutsvoorzieningen moeten worden teruggedraaid. Daarmee worden natuurlijk nieuwe monopolies in het leven geroepen. Maar die kunnen worden gerund als 'publieke' ondernemingen die opereren op 'publieke markten' waar zoets als een 'socialistische concurrentie' geldt. Die is niet gericht op maximalisatie van aandelhouderswinst op korte termijn, maar op kwaliteit, efficiënte dienstverlening, goed onderhoud, continuïteit en innovatie op de langere termijn.

Ondernemingszin en zorgzaamheid

Het traditionele linkse wantrouwen tegen de 'prestatiedrang' en de 'drang tot wedijver' wordt daarmee definitief op sterk water gezet. 'Ondernemerschap' is immers een complex en gelaagd begrip, dat zowel verwijst naar economisch zakendoen (in

het bedrijfsleven) als naar psychologische eigenschappen zoals zakelijkheid en bedrijvigheid; het gaat zowel over winstbejag als over de bredere ambitie om te 'willen winnen'. Uitbreiding van de marktsector (bijvoorbeeld via privatisering) is dan ook niet hetzelfde als verbreding van het marktvocabulaire (bedrijfsmatig denken, 'marktconform' werken, afrekenen via prestatiecontracten, zorg en onderwijs als 'producten', de ondernemende universiteit, de BV Nederland). En dat is weer iets anders dan ondernemingszin als aanduiding van initiatiefrijke, energieke en ambitieuze individuen die risico's willen nemen, zich met anderen willen meten en zo het beste in zichzelf naar boven willen halen.

Vaak wordt in dit verband het 'linkse' altruïsme geplaatst tegenover het 'rechtse' streven naar eigenbelang, of het professionele dienstmotief afgezet tegen het commerciële winstmotief. Maar men hoeft niet volmondig in te stemmen met de neoconservatieve overtuiging dat de mens geneigd is tot alle kwaad om in te zien dat eigenbelang en algemeen belang niet zo gemakkelijk van elkaar kunnen worden gescheiden. 'Goed' en 'kwaad' zijn sterker verweven dan moralisten, communitaristen en andere gelovigen graag toegeven. Sociaal-individualisten hebben daarom behoefte aan een realistisch mensbeeld dat rekening houdt met een scala van *mixed motives*. Maar anders dan veel conservatieven denken, kan die psychologische mix wel degelijk door bewuste wijzigingen in de sociale context worden beïnvloed. Een belangrijke taak (en een groot dilemma) van de verzorgingsstaat is juist om slechte mensen zoals u en ik ertoe te bewegen hun betere ik de voorrang te geven.

In de discussie over de haalbaarheid van het 'reëel bestaande' socialisme werd vaak hoopvol gesproken over de mogelijke vervanging van materiële door morele prikkels. Daar kwam weinig van terecht, en dat lag ongetwijfeld ook aan een te hoog gegrepen ethiek van belangeloze dienstbaarheid. Maar er is misschien een derde weg tussen dienstmotief en winstmotief: die van het eergevoel. Een 'economie van de eer' zet in op een immateriële prikkel (reputatie, prestige, goede naam en faam) die in de huidige cultuur van mediadictatuur en *celebrity* steeds prominenter is geworden. Een belangrijke doelstelling van sociaal-individualisten zou dan kunnen zijn om de maatschappij zo in te richten dat (boven een bepaald welstands niveau) de *hebzucht* zoveel mogelijk wordt vervangen door de *eerzucht*.

Vervolg op pagina 43

BOEKEN

Carl Friedman herleest 'Wij' – een futuristische roman van de Rus Zamjatin. De burgers in deze scherpe politieke satire bewonen er identieke kooien van glas, zodat niets van hun doen en laten verborgen blijft.

PAGINA 45

Met de precisie van een proces-verbaal is in het jongste boek van de historicus Christopher Browning vastgelegd hoe in het najaar van 1941 het besluit tot moord op de Europese joden tot stand kwam.

PAGINA 46